

ЧАБУА АМІРЕДЖИБІ

ДАТА

ТУТАШХІА

Харків
«ФОЛІО»
2017

...І дано було людині:

Совість — щоби вона сама могла викривати вади свої; Силу — аби їй стачило снаги долати їх; Розум і Доброту на пожиток собі й близьким своїм, бо лиш те благо, що йде на користь ближнім; Жінку — аби Ніде не уривався й вічно жив рід людський; Другу — аби осягала вона міру свого добра і жертвовності заради ближнього; Вітчизну — аби було їй чому служити і за що життя своє віддати; Виноградники й Ниви — щоби в поті чола трудитися, як і заповідав їй Всевишній; Хліб та Худобу всяку — аби прогόδувати себе й наділяти ближніх своїх; і цілий Світ — аби було де все те вершити й величати любов ту велику, що й була Господом Богом її.

І, як було тут мовлено, так усе й збулося. Віра і звичаї батьківські сповнювали любов'ю тіло й душу людини. І був суддею над народом і правив ним чарівний юнак і статний лицар — Туташха¹. Не будучи людиною в плоті, був він, одначе, духом людським, що в лоні душі пробував і в усі її куточки проникав.

І породила та віра розум, мудрість і проникливість у все суще: із зерня дикого виростила людина зерно, і хлібом насущним стало їй те зерня; степовому воліві зігнула вона ший під ярмо, і потяг він покірно важкий тягар свій; і створила людина колесо, і дорогами зв'язала племена, щоби поріднився між собою рід людський; вивчила вона рух світил і пізнала закони їх, і могла людина сказати близьким своїм: «Ось буде негода»; і вималювала обличчя Землі, і стало тоді видно, де вода, а де суша, і які де стоять гори, і які де розіллялися моря; придумала письменна, щоби розказати про себе своїм нащадкам і зберегти для них свій досвід і знання; виплекала виноградну лозу й подарувала її творцю мудрості тієї.

І видів Туташху народ, як він у храмі пробував, але подібний був до людини і владаря, й дотримувався його заповідей як законів ества...

¹ Туташха — головний бог у грузинському язичеському пантеоні.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Дитинство і юність мої минули в Тбілісі, в чотириповерховому будинку в Сололак¹. Глибокий напівтемний двір був оточений з трьох боків флігелями нашого будинку, а з четвертого — глухою стіною сусіднього. Граф Сегеді мешкав у одній кімнаті в напівпідвальному приміщенні нашого будинку. Колись, давним-давно, він був начальником Кавказького жандармського управління. У дев'ятисотих роках пішов у відставку і, геть усіма забутий, самотньо доживав свого віку. Подейкували, що в нього заслуги перед революцією і наша влада простила йому все минуле.

Шести-семирічним хлопчиком я знав про нього тільки те, що бачив: він рідко виходив із свого підвалу, коли я грався в дворі. До нього водили дітей, старших від мене й зовсім не знайомих мені. Деякі приходили самі. Сегеді навчав їх німецькій і французькій мовам. Він був високий, блідолиций, дуже худий дідусь, з прекрасною виправкою і посіченим зморшками обличчям. Незалежно від погоди і пори року носив чорне кастиорове пальто й котелок. Пальто було з плісовим коміром. Пенсне в залізній оправі й ковнінька, що завжди звисала з руки, доповнювали його портрет. Ходив він неквапливо й легко, завжди нахиливши голову, і я довго не знав, які в нього очі. Взагалі я був чемний хлопчик, перший вітався з усіма, але Сегеді унікав, поки не став його учнем. Я боявся його — він схожий був на надгробок з чорного каменя.

Та настав час, і я із завмиранням серця постукав у двері підвального помешкання Сегеді.

¹ *Сололак* — стара назва одного з районів Тбілісі.

— Прошу, — почувлось у відповідь.

Я ввійшов нерішуче і, знітившись, завмер біля дверей, а вчитель устав і, всміхаючись, підійшов до мене.

— Сідайте, прошу вас! Вибачте мені великодушно, я залишу вас ненадовго. — Він простяг руку до незакінченої воскової фігурки, що стояла на письмовому столі. — Це моє маленьке захоплення, точніше кажучи — слабість, люблю ліпити, коротаю час. Не нудьгуйте, я зразу ж повернуся.

Сегеді пішов до комірчини. Його аж надто люб'язний тон збив мене з пантелику, я не міг уторопати, чи він жартує, чи каже серйозно.

В одному кутку кімнати від підлоги до стелі здіймалися полиці, заставлені восковими фігурками, завбільшки сантиметрів сорок кожна. І на столі стояли незакінчені фігурки. Сегеді саме виліплював їх. Не знаю, скільки їх було, але вони зображали людей різного віку, соціального стану й національності — жінки й чоловіки, веселі й нещасні, жалюгідні й горді, порочні й благородні, добрі й злі. Усі вони були мов живі. Здавалося, ось-ось заворушаться, заговорять, поперевертають тут усе шкереберть. І разом з тим увесь той стелаж був схожий на мумію, прихилену до стіни.

Мій учитель вернувся. Перший урок почався. Сім років учив мене граф Сегеді німецької мови й жодного разу не порушив делікатної чемності й приязної люб'язності. Наш час зліквідував суспільні стани, але я не пам'ятаю випадку, щоб до імені мого вчителя не додавали титулу «граф». Гадаю, що завдячувало цьому не його походження, а поведінка, його манера триматися з людьми.

Граф Сегеді помер дуже старим. Заснув і не прокинувся. Незважаючи на похилий вік і кволе тіло, він до останнього дня життя зберіг здоровий розум і ясну пам'ять.

Крім учнів, ніхто до нього не ходив; вони перші й дізналися про смерть графа. Комісія з мешканців нашого будинку знайшла в його квартирі певну суму грошей. Їх цілком вистачило на похорон. Описали майно: постіль, три пари білизни, повсякденний одяг, ковiнька, посуд, паноптикум воскових фігур і великий стос списаного паперу. Колишній начальник Кавказької жандармерії більше нічого не залишив по собі.

Підвал опечатали. Почалася нескінченна судова тяганина, кому має дістатися «квартира» Сегеді. Я вже не пам'ятаю, та це й не цікаво, хто з ким судився, на чиєму боці була правда і хто зрештою поселився в підвалі. Скажу тільки, що, поки правосуддя доходило справедливого рішення, всюдисущі хлоп'ята перетворили підвал на місце своїх романтичних ігор і, звісно, не зважили на те, що майно покійника з доскіпливою точністю було описане в якомусь там акті. Воскові фігурки мали тепер нових власників. Голуби з аркушів графового рукопису табунами пурхали в небі нашого двору. Двірник, бувало, сварився з дітьми, що вони засмічують подвір'я, та на нього ніхто не звертав уваги, поки хлоп'ята не влаштували в підвалі пожежі і в діло не втрутилися пожежники з брандспойтами. Не знаю чому, але тільки після тієї події я зважився ввійти до помешкання свого покійного вчителя і тоді вперше зрозумів, що означало слово «погром».

Я позбирав аркуші рукопису графа Сегеді. Частина їх якимсь чудом уціліла, деякі обгоріли, а інші порозмокали. Я забрав їх додому й розіклав сторінки по порядку. Виявилось, що до рук мені потрапила лише п'ята чи шоста частина його записів. Тоді я не володів російською мовою настільки, щоб вільно читати розгонистий почерк свого вчителя. Та й освіти не мав такої, щоб збагнути основний зміст записів, але одне я розібрав — то була розповідь про життя абрага¹, і навіть та дещиця, яку я прочитав і зрозумів, назавжди запала мені в пам'ять.

Минуло багато часу. І якось мене осяяв здогад, що графів паноптикум — то персонажі його записів. Я спробував відшукати фігурки, хоча б кілька, та нічого не знайшов. І тоді я знову повернувся до уривків його врятованої праці, розшукав згаданих у ній людей або їхніх близьких, записав розказане ними й разом з уривками записів Сегеді пропоную в цій книжці читачеві.

¹ *Абраг* — людина поза законом, блукач, якого переслідує влада, борець за справедливість.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

...Проникли вивідувані з племені, що поклонялося Мамоні, і розсіяли скрізь зерна спокуси. Впало зле зерно в землю й буйно заврунилося, бо корінням своїм сягало геєни й живилося отрутою її. Виросла квітка красива, але згубна для плоті того, хто припадав до неї, бо дихання її було отруйне. А люд дивився й радів красі тієї квітки, п'янів від її пахощів і не думав про майбутнє.

Упали замки й замички з тих темниць, де були позамикані вороги розуму й душі людської, і відкрилася дорога Скорпіонам, і розгорілася захланність. Позаздрили люди на чужий достаток, перейнялися злістю одне до одного, і скаламутився розум їхній. Здійняла людина меч на ближнього свого, затулилася щитом від друзів, і не стало народу.

І тоді Туташха вступив у бій з вадами світу. Багато добра зробив він бідним, повергнув у прах багатих; учинив правосуддя над неправедними й захистив зневажених; уселив мир у серця ворогуючих і вигнав зло з душ людських, але примножилося: зради поміж братами, перелюбства між подружжями, невдячності удостоєних ласки, гордовитості можновладних, криводушності підлеглих, лукавства вчених, підлесливості неуків, лжі книжників.

І збентежився тоді Туташха, бо не знав він, як внести мир і спокій у серця. І сказав він, розгубившись:

— Не знаю, що чиню, добро чи зло. Краще схрещу руки на грудях і закличу силу свою до бездіяльності.

І одвернувся Туташха від народу свого, перестав слухати стогін його, бо не був богом Туташха.

ГРАФ СЕГЕДІ

...Трапляються люди аж надто обдаровані, але не вміють вони скористатися своїми здібностями розумно. Природжений хист — то одна річ, а вміння ним керувати — інша. Двоє людей, однаково обдаровані, можуть бути морально зовсім не схожі, і кожен з них на свій розсуд використовує наділене йому обдарування. Цінність будь-якого звершення визначається моральністю того, хто звершив його. Я не маю сумніву, що за всіх часів суспільство надавало простір орлові, грифові або пташці, і дорога кожного позначалася його моральними схильностями.

Тривала служба на посаді начальника Кавказької жандармерії, а після відставки певна близькість до тих кіл дала мені змогу від початку до кінця простежити історію, що слушно підтверджує вищесказане. Це історія життя і взаємин двох сильних осіб — абрага Дати Туташхія та його двоюрідного брата полковника Мушні Зарандія. Провидіння наділило їх рівновеликим талантом, але несхожість моральна розвела їх різними стежками.

Не забуваймо того, що хоч Господь Бог зробив прекрасне джерелом добра й чистоти, але й це правило має винятки, і цього разу прекрасне породило нещастя: врода юної грузинки — Еле Туташхія — змусила поручика у відставці Андрієвського зробити необдуманий, зумовлений почуттям вчинок. Брат грузинки Дата Туташхія смертельно поранив Андрієвського і втік у абраги. Це сталося тисяча вісімсот вісімдесят п'ятого року, коли Даті Туташхія було дев'ятнадцять років.

Еле Туташхія я сам двічі допитував, і можу вас запевнити, що істота, породжена з морської піни, безперечно, була схожа на Еле Туташхія...

З АРХІВУ ВЦІЛЛИХ МАТЕРІАЛІВ

Щоденники поручика Андрієвського

1884 року 9 квітня

У себе в установі я можу мати не більше як одного писаря. А справ тим часом без ліку. Я ніяк не міг знайти порядної, гра-

мотної людини на постійну службу. І я за десять карбованців на місяць домовився з одним акцизним чиновником; він приходив тричі на тиждень вечорами і працює. Юнак той має гімназичну освіту, але своїми широкими знаннями не поступається тому, хто скінчив університетський курс. Він схильний до гуманітарних наук, а особливо цікавиться правом, виявляє навіть здібності до нього. Мушні його звати, а прізвище Зарандія. Сидить він завжди в кімнаті начальника канцелярії. В неї виходять одні з дверей мого кабінету. Я часто лишаю їх відчиненими, щоб у разі потреби покликати чиновника.

Якось наприкінці дня, коли всі вже порозходились, я лишився чекати Зарандія, щоб підготувати й переписати деякі документи. Він прийшов, як завжди, вчасно і взявся писати під мою диктовку. Через якийсь час, витягаючи носову хусточку, Зарандія упустив з кишені червінець. Монета, дзенькнувши, покотилася по підлозі. Зарандія подивився на неї й спитав, чи не моя... Я похитав головою й сказав, що бачив, як золотий випав з його кишені. Зарандія вкрай здивувався — за його словами, він не брав грошей з дому.

Монета поблискувала на підлозі. Зарандія дивився на неї, ніби розмірковуючи, як це вона могла опинитись у нього в кишені. Раптом згадавши щось, підняв монету й поклав на стіл. Ми вернулися до диктовки. Видно було, що Зарандія хвилювався, він неспокійно совався на стільці. Коли я скінчив диктувати, він попросився вийти, пообіцявши повернутись через півгодини й переписати документи.

Я спитав, яка причина його хвилювання й поспішності. З'ясувалося, що вдень він ревізував якогось дрібного ремісника, виявив товар, прихований від оподаткування, і склав акта. Він був певний, що ремісник, не насмілившись прямо запропонувати хабара, непомітно поклав йому в кишеню того червінця, більше ніде було взятися грошам. Зарандія сказав, що негайно повинен повернути їх. Усе це він випалив одним духом, зібрав зі столу папери, відніс у канцелярію і пішов.

Невдовзі, попрощавшись з начальником канцелярії, пішов додому і я. Годині о восьмій я повернувся, але зайшов у кабінет через чорний хід. Що я вернувся, очевидно, не по-